

УДК 371.036

ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ У ЗМІСТІ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ НА ЗАКАРПАТТІ У 1919–1939 рр.

Мочан Тетяна Михайлівна
м.Мукачеве

У статті висвітлено особливості естетичного виховання школярів у змісті шкільної освіти на Закарпатті 1919–1939 рр. Охарактеризовано значення предметів художньо-естетичного циклу, літератури, мови, краєзнавства, етнографії у навчально-виховному процесі учнів у міжвоєнний період на Закарпатті.

Ключові слова: естетичне виховання, зміст шкільної освіти, Закарпаття.

Результатами ретроспективного аналізу першоджерел і вивчення літератури досліджуваного періоду дає змогу стверджувати, що одним головних факторів, який впливав на процес виховання, є національна культура – невід’ємна частина всіх мистецьких проявів, безпосередніми учасниками яких були учні, які ознайомилися і пізнавали красу життя, отримували мистецькі знання, реалізовували їх у своїй практичній діяльності чи то в навчальному процесі, чи у позаурочній роботі. Активна участь у народних святах, підготовці і проведенні театральних виступів, виготовлення предметів декоративно-прикладного мистецтва з використанням набутих знань, практичних навичок сприяло формуванню національної свідомості, естетичної потреби та естетичних смаків.

Розробка теоретико-методологічних засад естетичного виховання передбачає детальне об’єктивне вивчення надбань минулого. Його важливим джерелом розглядаємо історико-педагогічний аналіз теорії і практики естетичного виховання українського школяра в дослідженнях Т. Беднаржової, В.Бедь, В. Гомонная, М.Зимомрі, В.Кеміня, М.Кляп, В.Росула, В.Сагарди розкрито окремі аспекти проблеми естетичного виховання учнів у міжвоєнний період. В історико-педагогічній літературі знайшло відображення положення про те, що всі види мистецтва органічно пов’язані та взаємодіють між собою, і лише сукупність усіх видів мистецтв робить особистість дійсно багатогранною, формує естетичні почуття і смаки. Вагомими є праці М.Вегеша, А.Ігната, М.Макари, П.Магоція, І. Мгговича, П.Ходанича, А.Штефана, в яких розкрито соціально-економічні та культурно-освітні передумови розвитку культури й освіти на Закарпатті. В останні роки актуальні проблеми історії української педагогіки і виховання відображено у працях Т.Завгородньої, С. Золотухіної, М.Євтуха, Б.Ступарика, Ю.Руденка, І.Руснак, О. Сухомлинської.

Метою статті є висвітлення особливостей естетичного виховання у змісті шкільної освіти на Закарпатті у 1919–1939 рр.

Характерною рисою середньої освіти того часу була її орієнтація на формування інтелектуального потенціалу нації. Тому вона передбачала пріоритет розумового виховання в поєднанні з релігійно-моральним на національній основі. Саме на це були повністю зорієнтовані державний (базовий), національно-крайовий і, частково, шкільний компоненти змісту освіти. Інший бік розвитку особистості, які забезпечувалися шляхом фізичного, естетичного і трудового виховання, у цей час залежали від інтересів учнів, оскільки входили до надобов’язкових предметів шкільного компонента змісту освіти.

Педагоги Закарпаття особливо увагу звертали на формування естетичних потреб і смаків засобами музики, хорового співу, театрального мистецтва. У гімназіях, горожанських (неповних середніх) школах Закарпаття цьому аспекту проблеми приділяли увагу вчителі всіх предметів, але найпомітніший вклад у формування естетичного ставлення до власної продуктивної праці мають внести, звісно, предмети естетичного циклу. На думку В.Увальського, у вихованні важливе місце посідають навчальні предмети. У навчальному плані мають бути сконцентровані предмети, що дають змогу учням отримати хоча

б основи знань про ті явища, з якими вони найчастіше стикаються у реальному житті. “Більшому образованию має відповідати збільшене одчуття культурного духа людства, скрѣплення самопочуття, отвѣчальности и соц. повинности” [11, с.96].

Естетичне виховання учнів здійснювалося у процесі навчання та в позакласній культурно-освітній роботі. У навчально-виховному процесі слід виокремити уроки мистецтва (музичного, образотворчого), ручної праці, літератури. Кожне заняття з цих дисциплін було не просто уроком літературознавства, співів, малювання чи ручної роботи, а хвилинами спілкування з кращими зразками мистецтва та колективного обговорення пережитих вражень. Індивідуальні здібності до різних видів художньої або естетичної діяльності можуть розвиватися позаурочно в гуртках, творчих колективах, клубах, фахових (спеціальних) школах, студіях, самодіяльних театрах тощо.

Невід’ємною частиною навчально-виховного процесу в школах Закарпаття були уроки малювання (“рисование”), на яких учні оволодівали знаннями про лінійну та повітряну перспективу, вчилися малювати олівцем і фарбами. Їхньою метою було зацікавити школярів малюванням предметів, навколишньої природи на основі вивчених перспективних правил. Важливо, аби учні переконалися, що правила перспективи застосовуються як для предметів які розташовані близько так і на відстані, при цьому зображуючи дерева та господарські малюнки, обов’язково звертати увагу на затінені й освітлені місця [10, с.187–189].

Аналіз літературних джерел показав, що зрушення у змісті й методиці викладання рисунка пішли швидким темпом відтоді, як широко громадськість захопили ідеї природного виховання Спенсера, а також учителями рисунка та дескриптивної геометрії стали професійні художники, наприклад, Й. Бокшай в Ужгородській гімназії, А. Ерделі – в Ужгородській учительській семінарії, Карел Ізаї – у Берегівській гімназії, Йожеф Кайл – у Мукачівській, Вордлічек та Пржікріл – у Мукачівській вчительській семінарії. Незважаючи на незначну кількість годин на тиждень, в Ужгородській реальній гімназії, директором якої був А.Алиський, значна увага приділялася естетичному вихованню учнів. Малу кількість годин з образотворчого мистецтва ці викладачі намагалися компенсувати активною виховною та позакласною роботою. Сутність нового напрямку в рисунках полягала в оновленні змісту цього предмету та врахуванні вікових й індивідуальних особливостей учнів [8]. Так, у молодших класах рисунки мали характер малювання з натури, яке починалося із зображення предметів побуту (глиняних виробів, які прикрашають житло, домашнього посуду), вбрання, інтер’єру хати, пейзажу за вікном, листків гербарію, плодів садових дерев, домашніх тварин, людей. Практикувалося також копіювання нескладних картин, людей. При цьому особлива увага зверталася на національні мотиви. Метою викладання предмету виступає формування естетичного смаку, відчуття гармонії, краси і форми, уміння виразити національний характер засобами образотворчого мистецтва. Перед учителями на уроках рисунка ставилося такі завдання: навчити учнів володіти різними засобами (олівцем, вуглинкою, крейдою, фарбами) та технікою малюнка. Учень надавалася якнайширша самостійність, можливість для творчості та самовираження.

У формуванні творчої особистості учня, розвитку його естетичних здібностей чимала роль належала урокам співу. Педагоги Закарпаття були переконані, що уроки співу, музика, як і інші види мистецтва, є важливим чинником розвитку естетичних почуттів та художніх здібностей людини.

У 1933 р. шкільний реферат Крайового Уряду Підкарпат-

ської Русі він рішення про затвердження нових навчальних планів для горожанських (середніх) і народних шкіл. Відповідно до них уроки співу вважались обов'язковими, для них щотижня відводилася одна година. Їх метою було виявлення і виховання музичних здібностей дітей, розвиток естетичних і патріотичних почуттів, підготовка учнів до співу в церкві, виховання любові до музики тощо [15].

У період міжвоєнного двадцятиріччя, стверджує Т. Боніславський, на Закарпатті працювали чимало талановитих учителів музики: Емануель Шпіцер, Франтішек Гінек, Аліса Палкович, Ірина Лаутнер, Дьордь Кізман, Ервін Горачек Наталія Скірпа, Лео Валд, Ян Ламач в Мукачеві, Адольф Бартош, Елла Керені, Корнелія Галанта – у Севлюші (Виноградові), Рудольф Бенедек – в Хусті, Іштван Тркслер – у Солотвині, Дюла Болаж – у Вилку, Михайло Зейкань – у Кам'яниці [12].

Серед шкільних співанок, які мали популярність серед дітей і вміщували місцевий народно-пісенний матеріал, були такі: Л. Тиблевич "Руський пісенник для дітей и молодежи" (1920), Г. Гузенний "Сборник трехголосных песен для школьных детских хоров" (1930), П. Щуровська-Росиневич "21 народна пісня в триголосовому укладі для шкільних хорів" (1936), "Школьный дівочий хор", упорядники В. Мельник та П. Миговк (1937).

На допомогу вчителям музики в періодичній пресі систематично друкувалися методичні поради щодо проведення занять, організації колективів, підбору репертуару тощо. В. Кваковський дав рекомендації щодо навчання співу. Уже в першому класі треба вчити співати на 2 голоси. Фортепіано має так стояти, аби учні були до нього повернуті обличчям. Руський, чеський і словацький народні гімни треба знати без нот і без книги, починаючи з першого класу [5, с. 35].

Вивчення джерельної бази свідчить, що музично-естетичне виховання офіційно не регламентувалося, але в гімназіях воно створювало той ґрунт, на якому зростала духовно багата особистість. У гімназіях панував дух людинотворчості, і музика (ширше – мистецтво) ставала не предметом для вивчення, а "предметом життя", засобом виховання і творення духовної особистості у полікультурному середовищі краю. Підтвердженням цього є міркування педагога на сторінках часопису "Учитель": "Якщо б прийшов син якогось культурного народу до нас, почув би як співають наші люди по холмах і горах, на весіллях, в церквах – не потрібно було б його інформувати про культурність нашого, одразу побачив би рівень культури нашого народу і розумів, що культура і культурність стоять у нас ще "на слабких ногах". Навчання в школі й просвітницька праця без культивування співу не може бути повною. З одного боку, хоча спів є артистичний предмет, з іншого – бажання до співу треба мати од року" [2, с.89].

Важливим навчальним предметом у тогочасній школі була ручна праця ("ручна робота"), яка має різносторонні виховні впливи, ілюструє шкільну працю – моделювання. Вага ручних робіт, на думку педагогів краю, окреслюється самим життям людини. Їх виховне значення полягає у тому, що вони вправляють і розвивають розум, пам'ять, фантазію, уяву і логічне мислення, збуджують в учнів радість від виконуваної праці, самодіяльний інтерес, розвивають особисті якості, керують польотом фантазії. Засобами ручних робіт шкільний вчитель може побачити здібності та нахили кожного учня. Окрім цього, ручна праця, переконував І. Лавришин, розвиває гармонійність у вихованні та товариську згоду, зміцнює в учнів волю, терпеливість, чистоту і привчає до дисципліни, збуджує у них естетичні почуття та смаки, розвиває спритність, вчить шанувати працю, формує практичні навички і створює основу для практичної інтелігентності [6, с. 7].

Викладання ручних робіт у хлопців і дівчат, переконує А.Банов, повинно проводитися за тими самими принципами, що й інших предметів. Хлопці мають на 1 годину більше, ніж дівчата, на вивчення господарювання, проте дівчата навчаються домоводства на годинах, призначених жіночим ручним роботам

або так званим "домашнім наукам" [1].

Безперечно, українські педагоги краю розуміли матеріальну неспроможність шкіл, вчителів, видавництва, які не могли забезпечити підручниками з вищеперелічених предметів естетичного циклу. Аналізуючи стан забезпечення шкіл підручниками, О. Маркуш писав, що з окремих художніх предметів (малювання, співу та ін.) підручники вже давно не видавалися [7, с. 51]. Вчителям рекомендувалося використовувати наочність [1, с. 159]. До того часу, доки кожен вчитель не буде мати потрібного забезпечення і керівництва для викладання кожного предмету, не треба сподіватися на шкільні реформи.

У контексті нашого дослідження цінними є міркування педагогів щодо зв'язку між школою та етнографією. Етнографія – це народна словесність (проза, поезія, пісня, колядка, звичаї, діалекти), матеріальна культура (народне будівництво, одяг, кераміка, малярство й ін.) і побут народу [4, с. 12]. Завданням школи від найнижчого до найвищого рівня є прищеплення любові і розуміння мистецтва. Народні ідеали краси, добра, справедливості – це головні підвалини, на яких будували свою естетичну систему освітні діячі краю.

Я.Головацький, відомий етнограф, історик, літературознавець, стверджував, що в учнів необхідно виховувати любов і пошану до рідної культури, залучати їх до систематичного збирання й зберігання пам'яток народної культури. З числа учнів, особливо старших, потрібно виховувати молодих помічників-етнографів. Доцільно було б при кожній школі або хоча б у кожному населеному пункті влаштувати збірки етнографічних матеріалів, а при укладанні шкільних підручників вміщувати в них якнайбільше етнографічної спадщини. Зокрема, при навчанні викладової мови можна і треба дати учням відомості про діалекти рідної мови, народні повісті, приказки, казки, пісні, звичаї тощо. Нині, на думку педагога, кожна читанка містить у собі такий матеріал. Бажано, щоб читанок такого типу було якнайбільше [4, с.13]. Всі зазначені засоби створювали можливості для реалізовували естетичних смаків, почуттів та емоцій, сприяли прояву власної творчості, активної практичної дії дітей.

Своє бачення педагогічного керівництва краєзнавчою роботою школярів, яка є невідомою складовою естетичного виховання, висловлював І.Гелетка. За його словами, "вчитель повинен природним шляхом виховати душу учня, через безпосереднє пізнання найближчого середовища, природних зв'язків у ньому розвивати його інтелект, навчитися розуміти відносини в родинному колі, в Рідному Краї, Чехословацькій Республіці" [3, с.6].

Серед багатьох засобів естетичного впливу на учнів першорядне значення відводиться літературі. Необхідність її викладання полягає в тому, щоб дати учням знання про історичний процес розвитку мистецтва слова, про особливості відображення дійсності в літературному творі, про специфіку художньої мови, виховати у них художню сприйнятливості, любов до літератури, викликати захоплення героями творів, прагнення наслідувати їх, сформувати правильні оціночні критерії та естетичний смак.

Естетичне виховання засобами літератури вимагає, крім ознайомлення з літературними фактами, формування знань, умінь і навичок, що їх передбачено у програмах, цілісний емоційний вплив художнього твору на учнів. Ця мета досягається різними шляхами. Виняткове значення має тут слово вчителя, його пояснення сюжету, образів, окремих частин твору. Все це допомагає учням правильно сприйняти твір, відчувати силу і красу його образів, зрозуміти естетичні погляди суспільства, які надихали письменника. Для посилення емоційного впливу літературних творів на учнів, глибшого й повнішого усвідомлення літературних образів використовуються твори інших галузей мистецтва (репродукції картин відомих художників, музичні твори).

У процесі естетичного виховання засобами літератури значне місце посідає самостійна творчість учнів, яка розпочинається з написання шкільних творів, щоб завершитись проникнен-

ням учня в глибину ідей, образів, освоєння ним краси слова. На думку вчителів, робота по складанню речень, портретних характеристик допоможе школярам усвідомити важливість деталей літературного твору для висловлення свого бачення на відображені події, які можуть створити асоціації з реальністю чи їх нове осмислення [13], [14]. Перед учнями ставиться завдання не просто повідомити факти і висловити свої думки та почуття з приводу них, а розкрити життєву картину. Вивчаючи літературне надбання свого краю, школяр черпає велику культурну скарбницю минулого, сьогодення та отримує можливість її використання в майбутньому.

Слід зауважити, що педагоги Закарпаття були переконані у залежності успіху навчання від учителя. У практиці роботи шкільної управи була організація різноманітних фахових курсів для вчителів. Серед них – курси ручних робіт, малювання, курси для вчителів жіночих ручних робіт та ін. Педагогічною освітою вчительства опікувалися учительські товариства, з'їзди вчителів, на яких розглядалися як теоретичні питання, так і найновіші напрями у вихованні, методичні аспекти викладання предметів. Були організовані відділи (на зразок сучасних методичних об'єднань) для вчителів-предметників. Наприклад, учителів жіночих ручних робіт об'єднував відділ при моравському учительському товаристві [12, с.33–35].

Оригінальною, на нашу думку, була організація курсів підвищення кваліфікації. У контексті нашого дослідження наведемо фрагмент, який яскраво засвідчує роль і місце естетичного

компонента у підборі кандидатів на вчительську посаду. Обсяг інформації для кандидатів, які хотіли скласти іспит до горожанських шкіл і отримати роботу, охоплював розділи “Загальні предмети” (психологія, педагогіка, фізична географія), “Педагогіка” (“Виховання волі”). Зміст останнього включав: “Бажання і воля. Формування характеру. Про моральні почуття. Морально-педагогічний рух. Шкільне життя як засіб виховання характеру. Екскурсії. Шкільні торжества. Виховання естетичного смаку. Релігійне життя як засіб виховання народного духу” [9].

Висновки. Можемо зробити висновок, що у міжвоєнний період не існувало єдиної системи естетичного виховання учнів. Однак учителі формували в учнів різнобічні естетичні потреби й інтереси, створювали умови для їх самореалізації у різних видах художньої творчості. Перевагу духовного, морального компонента в естетичному вихованні можна трактувати як принцип культурологічного особистісно-орієнтованого навчання. Це сприяло розвитку у вихованців мислення, проблемного бачення та пізнання світу. Це водночас практична орієнтація, яка допомагає не лише створити власну систему духовних естетичних цінностей, а й соціалізує, готує до життя в конкретно-історичному, полікультурному просторі.

Ця стаття не претендує на вичерпний аналіз проблем естетичного виховання школярів. Її особливості та неоднозначність сприйняття вимагають теоретичного та практичного вирішення таких аспектів: використання нових інноваційних технологій навчання на уроках естетичного циклу в загальноосвітніх школах та позашкільних закладах.

Література і джерела

1. Банов А. Мысли къ учебному плану и розкладу годинъ / Александр Банов // Учитель. – 1921. – Ч. 10. – С. 157 – 162
2. Бачинський Л. Література и посудки / Леонід Бачинський // Учитель. – 1925. – Ч. 3-4. – С. 87 –90.
3. Гелетка І. Обучение гражданской науке и воспитанию а также “краезнаеству” въ народной школе / Иван Гелетка // Народна школа. – 1937– 38. – Ч. 5. – С. 3 – 8.
4. Головацький Я. Етнографія й школа: Публічний реферат, прочитаний в Мукачеві дня 12-го грудня 1935 р. / Яків Головацький // Наша школа. – 1936. – № 1. – С. 13 – 15; № 3. – С. 12 – 14.
5. Кваковський В. Винято із зауваг поданих на учительській конференції 22. XII. 1922 / Василь Кваковський // Учитель 1932. – Ч. 2 – 6. – С. 34 – 36.
6. Лавришин І. Ручна робота в школі / Иван Лавришин // Наша школа. – 1936. – № 3. – С. 7 – 9.
7. Маркуш А. О учебникахъ / Александр Маркуш // Учитель. – 1921. – Ч. 4. – С. 49 – 52.
8. Небесник І. Художня освіта на Закарпатті у ХХ столітті: історико-педагогічний аспект / Иван Небесник. – Ужгород: Закарпаття, 2000. – 168 с.
9. Основы учебных курсов для образования учительства гогрожанских школ // Учитель. – 1923. – Ч. 5 – 6. – С. 109–122.
10. Поп І. Енциклопедія Подкарпатської Русі / Иван Поп. – Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2001. – 431 с.
11. Увальський В. Розвиток індивідуальних і соціальних почуттів та виховання / Василь Увальський // Подкарпатська Русь. – 1928 (Р. V.). – Ч. – С. 91–97.
12. Jakes A.–Simek J. Школьство на Подк. Руси: Справоздана о курсах для школопопвинных дътей на Подк. Руси / A.Jakes – J. Simek // Учитель. – 1930. – Ч. 3. – 4. – С. 29–47.
13. ДАЗО. – Ф. 28. – Оп. 1. – Спр. 4318. Справа про навчальний процес та позашкільну діяльність Берегівської гімназії.
14. ДАЗО. – Ф. 28. – Оп. 3. – Спр. 29. Переписка з товариством “Просвіта” про надання допомоги для культурно-просвітньої роботи. 1920. – 10 с.
15. ДАЗО. – Ф. – 28. – Оп. 7. – Спр. 286. Учебные планы школ.

В статье освещены особенности эстетического воспитания школьников в содержании школьного образования на Закарпатье 1919–1939 гг. Охарактеризовано значение предметов художественно-эстетического цикла, литературы, языка, краеведения, этнографии в учебно-воспитательном процессе учащихся в межвоенный период на Закарпатье.

Ключевые слова: эстетическое воспитание, содержание школьного образования, Закарпатье.

The article highlights the features of aesthetic education of students in the content of school education in Transcarpathia 1919–1939 biennium characteristic value of objects of artistic and aesthetic cycle, literature, language, local history, ethnography in educational process of students in the interwar period in Transcarpathia.

Keywords: aesthetic education, the content of school education, Transcarpathia.